

Beskydy – 50 let naší největší chráněné krajinné oblasti

Beskydy – kdo by neznal tyto hory na východě naší republiky? Méně už se ví, že jde pouze o název chráněné krajinné oblasti a že geomorfologické celky, které ji tvoří, jsou Moravskoslezské Beskydy, Vsetínské Beskydy a Javorníky. Za 50 let existence této CHKO se ledacos změnilo, přesto si uchovala řadu jedinečných hodnot. Má to zejména dva důvody. Prvním je skutečnost, že tvoří plnohodnotnou součást horského karpatského pásma s přímým napojením na sousední slovenská pohorí. Tím druhým je kontinuita péče o pozemky především drobnějšími hospodáři.

To, že jsou částí Karpat, už samo o sobě vypovídá, proč jsou Beskydy dost jiné než naše ostatní horské chráněné oblasti. Hory obvykle působí jako bariéry, tyto ovšem spíše spojují. Napojení na karpatský oblouk se tu promítá do mnoha souvislostí. Lze zmínit jedinečné karpatské bukojedlové lesy, rozšíření některých druhů rostlin a živočichů, kterým se už příliš daleko na západ „nechce“ (např. oměj tuhý moravský, kyčelnice žláznatá a modranka karpatská), druhy navázané na slovenské populace, jako jsou velké šelmy nebo tetřev.

Beskydská krajina má krátkou historii spojenou s člověkem, alespoň v porovnání s většinou našich krajin. Nejde tu o tisíce let, ale jen několik století, o to dynamičtější však její vývoj byl. Přestože luk i pastvin proti minulosti hodně ubylo, doposud se zde v různé míře a podobě hospodaří a podařilo se tak uchovat řadu vzácných druhů rostlin a hmyzu nebo ptáků.

Nejdříve sem lidé přicházeli, nejspíše od 19. století zase začali hlavně odcházet. Přesto jsou to pořád živé hory, obydlené. Kromě Českého středohoří, kam se počítají i Litoměřice, snad v žádné jiné CHKO nežije 60 tisíc obyvatel. Navíc se sem lidé z měst vrací. Sice na chvíli, ale čím dál častěji a ve velkém. Být blízkým zázemím Ostravy a Zlína, Frydku-Místku a Karviné, Třince, Těšína atd., statisíců lidí, kteří to mají jen skok, už je znát. Vždyť pouze na Lysou horu ročně vystoupá téměř půl milionu turistů. Beskydy se staly znovu žádanou adresou, nezřídka bohužel tou druhou. Krajina tu slouží především jako prostor pro relaxaci.

Hranice CHKO jsou i po 50 letech pořád stejné, ale počet rezervací se z 16 zvýšil

na současných 60 a jejich plocha přesáhla 30 km². Po vstupu do Evropské unie se celá CHKO stala součástí soustavy Natura 2000 jako evropsky významná lokalita Beskydy s 31 předměty ochrany a byly zde vyhlášeny dvě ptačí oblasti – Beskydy a Horní Vsacko. Zejména zajištění ochrany pro 10 druhů lesních ptáků vedlo k velkým změnám v lesním hospodaření oproti minulosti. Díky programu péče o krajinu a dalším dotačním titulům jsou nejcennější lokality každoročně obhospodařovány s ohledem na jejich přírodní hodnoty. Přestože Beskydy patří k nejdeštivějším místům u nás, nezachycují tolik vody, kolik by mohly, v lese voda chybí a spolu s globálním oteplováním hrozí nejruznější kalamity. Proto ochrana přírody iniciovala rušení nepoužívaných lesních přibližovacích cest a jejich změnu v zasakovací pásy. Toto zadržování vody v krajině si vzali za své i vlastníci, a nejen v Beskydech.

K padesátinám dostaly Beskydy jeden z nejhezčích darů. Bylo zahájeno zasypávání dolu Frenštát. Těžba černého uhlí představovala největší hrozbu pro zdejší osídlení, tedy i hospodáře a následně pro přírodní hodnoty území. Podařilo se to jen díky dlouhodobé vytrvalé spolupráci obcí, spolků a Správy CHKO.

Dnes víme, že pro beskydskou přírodu je rozhodující, aby se do její ochrany zapojili vlastníci pozemků a hospodáři. Jen ve spolupráci lze uchovat její jedinečnost.

František Jaskula a Vojtěch Bajer

Marie Popelářová, Veronika Kalníková

Soumrak beskydských rostlin aneb Jak (ne)propadat depresi

Dívat se na kriticky ohrožené druhy rostlin očima regionálního botanika pracujícího na Správě chráněné krajinné oblasti není vůbec snadné. Přes veškeré letité snahy o jejich záchranu zpravidla nezadržitelně ubývají. Některé rostliny se stávají v beskydské krajině stále vzácnějšími v důsledku změn ve struktuře a obhospodařování krajiny, jiné tady ani historicky neměly dostatek vhodných stanovišť. Největší skupina kriticky ohrožených taxonů je vázaná na extenzivní pastviny, stále ohroženější jsou také vzácné rostliny mokřadů, horského bezlesí a šterkových náplavů. Představme si některé z nich.

Chráněnou krajinnou oblast Beskydy tvoří dva odlišné krajinné celky – zalesněné Moravskoslezské Beskydy s vrcholy přesahujícími 1 000 m n. m. (severní část) a nižší, krajinářsky pestřejší Javorníky a Vsetínské Beskydy (jižní část; etnograficky Valašsko). Hladce modelovaný reliéf hor odráží horninové složení flyšového podkladu, tedy souvrství pískovců, slepenců a jílovcovitých břidlic, na příkrých strá-

ních jsou časté sesuvné pohyby. Protože Beskydy leží na západním okraji Karpat, je pro ně typický výskyt východních fyto geografických prvků, zejména karpatských a alpsko-karpatských. Zdejší louky a pastviny jsou přitom jedny z nejmladších v České republice. Souvislejší osídlení a odlesnění je spjaté až s karpatským pas- tevectvím a malorolnickým hospodařením, které přichází v 16. století. Vzniká

1 Letní forma vstavače osmahlého (*Neotinea ustulata* var. *aestivalis*) aktuálně prosperuje na Valašsku především na pastvinách pro krávy. Pastva však musí být správně načasovaná – ukončená v polovině června, další přepasení je časově vhodné od srpna. Při kontinuální pastvě krávy většinu rostlin spasou, zůstanou pouze ty, které se ukrývají v pichlavých keřích růží, hlohů a trnek.

mozaikovitá krajina se střídáním různých typů stanovišť, která se do jisté míry zachovala dosud, hlavně v oblasti jižních Beskyd. Trvající extenzivní způsoby hospodaření a minerálně bohatší geologické podloží v této části podmiňují poměrně velkou druhovou bohatost především pastvinných, lučních a mokřadních společenstev.

Bazická prameniště

● Pětiprstka hustokvětá

Bazifilní orchidej pětiprstku hustokvětou (*Gymnadenia densiflora*, obr. 2) známe v Beskydech v současnosti z jediné lokality ve Velkých Karlovicích, další známý výskyt v Huslenkách nebyl již několik let potvrzen. Na území ČR je nejhojnější v Karpatech, jenže v těch Bílých. Ve Velkých Karlovicích roste pětiprstka ve vitální a početné populaci (stabilně čítá kolem 100 jedinců). Na bazickém svahovém prameništi ve vegetaci svazu *Calthion palustris* (jména uváděných syntaxonů viz Chytrý 2007, 2011, 2013) dominuje pcháč potoční (*Cirsium rivulare*), rostou zde také orchideje prstnatec májový (*Dactylorhiza majalis*), krušík bahenní (*Epipactis palustris*) a kapradina hadí jazyk obecný (*Ophioglossum vulgatum*).

● Bahnička chudokvětá

V Beskydech roste nenápadná bahnička chudokvětá (*Eleocharis quinqueflora*, viz obr. 3) na čtyřech lokalitách a současně na čtyřech různých stanovištích (lze doufat, že i jinde a jen zůstává přehlížená). Jejich společným znakem je trvalé zvodnění a dostatečná disturbance. Nejrozsáhlejší populaci najdeme ve středu vápnatého slatiniště v Malé Bystřici, které má charakter iniciálního sukcesního stadia a odpovídá vegetaci asociace *Eleocharitetum quinqueflorae*. V nízkém a druhově chudém bylinném patře doprovází dominantní bahničku skřípinka smáčknutá (*Blysmus compressus*) a bařička bahenní (*Triglochin palustre*), v mechovém patře převládá hrubožebrec proměnlivý (*Palustriella commutata*). Sukcesi blokuje hlavně vysoká hladina podzemní vody, vhodné narušení zajišťuje zvěř, botanici při výzkumech a hospodář při sečení. Slatiniště je vyvinuté na aktivním

sesuvu, což je pro oblast flyše typické. Další populaci bahničky zaznamenáváme ve společenstvu mezotrofních rašelinišť svazu *Sphagno warnstorffii-Tomentypnion nitentis* v přírodní rezervaci Obidová. V mechovo-ostřicové vegetaci měla populace optimum v době, kdy se na pozemcích pásly krávy – podobný trend má i přítomný všivec bahenní (*Pedicularis palustris*). V dobře vyvinutém mechovém patře se uplatňuje např. zelenka hvězdovitá (*Campyllum stellatum*), vlasolstec vlhkomilný (*Tomentypnum nitens*) apod.

Dvě další známé populace se vyvinuly na sešlapávaných ploškách kolem studánky (lokality Zděchov) a dobytčího napaředla (Horní Lomná). V prvním případě je druhově ochuzené ekotonální (přechodové) společenstvo vázáno na vápnitě prameniště. V Horní Lomné ustala před lety pastva krav a bahnička se stala součástí nevápnitého prameništního společenstva svazu *Sphagno warnstorffii-Tomentypnion nitentis*. Vedle bohatého mechového patra, ve kterém se vyskytuje např. i srpnatka fermežová (*Hamatocaulis vernicosus*), je zastoupena skřípinka smáčknutá, vrbovka bahenní (*Epilobium palustre*) nebo sítiny (*Juncus* spp.).

● Orobinec stříbrošedý

Ačkoli taxony z čeledi orobincovitých (*Typhaceae*) jistě patří mezi naše rostlinné obry, orobinec stříbrošedý (*Typha shuttleworthii*, obr. 4) zaujímá spodní příčky – dorůstá maximálně 1,2 m výšky. V příkopu železniční trati u zastávky Lidečko byla populace objevena teprve v r. 2003. Z přílehlé travnaté stráně prosakuje do příkopu vápnatá pramenitá voda. Bazické vodní prostředí vyhovuje nejen tomuto druhu, ale i makrofytní řase parožnatce obecné (*Chara vulgaris*). Příkop je nutné čas od času vyhrnovat, aby nedocházelo k zarůstání zdatnějším orobincem širokolistým (*T. latifolia*). Po dohodě se Správou železnic v tomto úseku však neprobíhá likvidace „plevelů“ biocidy.

Uvažujeme-li o přirozeném šíření orobince stříbrošedého, místo výskytu navazuje na několik málo lokalit v Bílých Karpatech a Zlínských vrších, a rozšiřuje tak areál druhu zasahující k nám z Panonské pánve. Každopádně díky souhře antropo-

2 Ojedinelá lokalita s pětiprstkou hustokvětou (*Gymnadenia densiflora*) v Beskydech. Velké Karlovice. Foto V. Kalníková

3 Velmi nízký porost s dominantní drobnou rostlinou bahničkou chudokvětou (*Eleocharis quinqueflora*) roste na silně zvodnělé části bazického slatinného prameniště. Foto A. Honc

4 Za stříbrošedou barvu dozrávajících samičích palic orobince stříbrošedého (*Typha shuttleworthii*) mohou bezbarvé chlupy přesahující hnědé blizny a sterilní květy.

5 Jedna z posledních populací vstavače kukačky (*Anacamptis morio*) v Beskydech – tradiční pastvina s teplomilnější vegetací

6 Početnost vstavače osmahlého letního v průběhu let 1989–2023 na čtyřech pravidelně sledovaných lokalitách. I přes neúplnou řadu dat je patrný synchronní vzestup početností populací zhruba po 10 letech (1991, 2009 a 2020). Orig. M. Popelářová

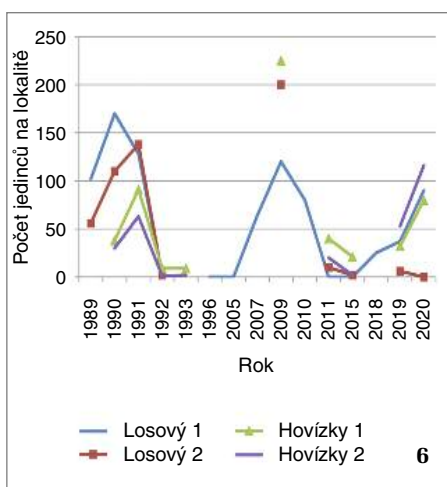
genických a přírodních podmínek a entuziasmu Správy železnic tady může orobinec stále existovat a prosperovat.

Beskyde, Beskyde, gdo po tobě ide...

● Vstavač kukačka

Celebritu mezi orchidejemi, rostlinu roku 2021, vstavač kukačku (*Anacamptis morio*, obr. 5; viz také Živa 2021, 3: 114–116 a LXXXVIII) v Beskydech nalezneme už jen na katastrofách obcí Huslenky a Janová, kde v současnosti evidujeme pět posledních lokalit. V našich valašských obcích roste ve třech dosti odlišných vegetačních typech slunných a středně vlhkých luk a pastvin – ve výsušných a porostně řídkých pastvinných svazu *Cynosurion cristati*, mezofilních ovsíkových loukách svazu *Arrhenatherion elatioris* a v teplomilných loukách blížících se široolistým suchým trávníkům svazu *Cirsio-Brachypodium pinnati*.

Podle dobových zápisů byl před 100 lety na Valašsku vstavač kukačka nejběžnější luční orchidejí, v následující době převládajícího sečení luk se jí ale stal vstavač mužský znamenáný (*Orchis mascula* subsp.

Tab. 1 Charakteristiky lokalit vstavače osmahlého letního (*Neotinea ustulata* var. *aestivalis*) v Beskydech

Expozice svahů	Východní až jižní
Druhová pestrost vegetace	Vyšší pestrost – ve fytoocenologických snímcích (16 nebo 25 m ²) je zaznamenáno 36–68 druhů, průměrně 50,5 druhů na snímek.
Typ vegetace	Odpovídá teplomilným společenstvům svazu <i>Cirsio-Brachypodium pinnati</i> , která na některých lokalitách přecházejí v mezofilní vegetaci svazu <i>Arrhenatherion elatioris</i> a <i>Cynosurion cristati</i> . Velmi často jsou přítomny fragmenty lemové vegetace svazu <i>Trifolion medii</i> . Luční společenstvo je vždy rozvolněné, má sníženou pokrývnost bylinného patra.
Hospodaření	Extenzivní pastva dobytka nebo ovcí probíhá na většině lokalit. Pokud je aktuálně lokalita pouze kosená, byla někdy v minulosti pasena.
Entomologický význam	Jsou zároveň významnými entomologickými lokalitami, existuje takřka úplný překryv s výskytem deštníkových druhů – modráška černoskvřenného (<i>Phengaris arion</i>) a saranče vrzavé (<i>Psophus stridulus</i> , viz str. 307).
Ohrožení	Všechny lokality jsou ohroženy nevhodným načasováním pastvy nebo kosení v době květu na konci června a začátkem července.

speciosa). V Beskydech rostla kukačka „hojně“ na údolních sušších loukách a ve vyšších polohách na místech bývalých pastvin. Regionální botanik (a evangelický farář) Gustav Říčan ve 30. letech 20. století dokládá vazbu orchidejí na pastviny: „... že bývala někdy pastvinou, prozrazuje hojnější výskyt *Orchis mascula* a *O. morio*“ (pozn. red.: dnes *Anacamptis morio*). Posuneme-li se v čase, pohledem do historických map z 50. let minulého století zjistíme, že všechny recentní lokality kukačky v Beskydech se nacházejí na plochách, které byly využívány jako políčka. Pastviny i úhory, tedy odpočívající pole, která bývala pasena, představují vegetaci se sníženou konkurenceschopností ostatních rostlin, kterou vstavačovité (*Orchidaceae*) nebo hořčovitě (*Gentianaceae*) rády osídlují. Respektive osídlovaly. Krajina prošla industrializací a překotnými socialistickými změnami a její dnešní struktura a vegetační typy jsou na míle vzdálené těm, ve kterých se vstavač kukačka nebo hořeček žlutavý (*Gentianella lutescens*) vyskytovaly „hojně“. Současná zalesněná a intenzivně využívaná krajina s převažující hustou luční vegetací konkurenčně slabým druhům nemůže vyhovovat.

Vstavač kukačka tedy vymizel z drtivé většiny svých někdejších lokalit. Zbývající populace sledujeme dlouhodobě a víme, že počty jedinců výrazně kolísají. Při nevyhovujícím hospodaření přestávají rost-

liny již během dvou let kvést a přecházejí do sterilního stavu ve formě podzemní hlízy, která ale dokáže přetrvat i několik let. V případě znovu obnoveného managementu reagují oslabené rostliny velmi pomalu a může opět trvat i několik let, než vykvetou. Občas se tak podaří najít několik jedinců vstavače kukačky i na loukách, kde nebyl mnoho let viděn.

● Vstavač osmahlý

V České republice rostou fenologicky i morfologicky dva odlišné typy vstavače osmahlého (*Neotinea ustulata*), hodnocené jako variety. Na východní Moravě, tedy v Bílých Karpatech a Beskydech, najdeme pozdější typ – vstavač osmahlý letní (*N. ustulata* var. *aestivalis*, obr. 1).

V 90. letech 20. století byly v CHKO Beskydy zaznamenány více než čtyři desítky lokalit vstavače osmahlého letního, řada z nich však již ustoupila kvůli zalesnění nebo zarůstání. Počet míst výskytu se za posledních 30 let snížil zřejmě až o polovinu (blíže obr. 6 a tab. 1). K dnešnímu dni je rozšíření této vzácné orchideje vázáno pouze na tři údolí (Kadějov, Hovízky, Losový) v obcích Janová, Hovězí a Huslenky, kde najdeme několik početnějších populací i lokality s jednotkami rostlin. Ústup přitom může být pomalejší než u jiných druhů vstavačů, vzhledem k délce jejich ontogeneze, která trvá v průměru až 13–15 let.

Vstavač osmahlý letní kvete na Valašsku přímo v době senoseče, tedy od konce června do první poloviny července. Pokud v tomto období nepříjde deštivé počasí, většina luk se vstavačí je sklizená. S hospodáři se proto na klíčových lokalitách snažíme vhodně termíny sejdi a pastvy domluvit. Jednou s větším, jednou s menším úspěchem.

● Hořeček žlutavý

Druh je rozšířený v pohořích Karpat a Balkánu, v rámci ČR se historicky vyskytoval pouze na východní Moravě. Dnes přežívá na několika posledních lokalitách v oblasti Beskyd a Bílých Karpat. Hořečky jsou evolučně mladé a proměnlivé druhy, s tím souvisí jejich značná variabilita. U nás rozlišujeme dvě sezonní formy hodnocené jako poddruhy – letní (aestivální) hořeček žlutavý pravý (*G. lutescens* subsp. *lutescens*, obr. 7) a podzimní (autumnální) hořeček žlutavý karpatský (*G. lutescens* subsp. *carpatica*, obr. 8). Liší se od sebe nejen dobou květu, ale i morfologií rostlin. Letní typ kvete v Beskydech v červnu, a to poměrně krátce, populace rozkvétá během dvou až tří týdnů. Historicky i recentně je zaznamenáván na kosených horských loukách. Podzimní typ u nás rozkvétá od konce srpna do poloviny října, všechny známé lokality byly v minulosti pastviny.

Z původních více než 40 zdokumentovaných lokalit hořečku žlutavého pravého a přes 30 lokalit h. žlutavého karpatského

jsou dnes v Beskydech známy pouze dva výskyty letní formy a poslední lokalita podzimní formy, všechny v Javorníkách na katastru obce Huslenky (obr. 10). Přes několikaletou snahu o revitalizaci několika dalších ploch s posledními jednotkami rostlin se tyto nepodařilo odvrátit od zániku. Podobně extrémně nízké počty míst výskytu potvrzují i kolegové z Bílých Karpat, úbytek populací je patrný také ve slovenské části Javorníků v CHKO Kysuce.

Hořeček žlutavý patří mezi dvouleté rostliny. Semena mohou několik let přežívat v semenné bance, na jaře vyklíčí a následující rok rostliny kvetou (Živa 2013, 2: 58–61). Krátkověkost je patrně jedním z kritických momentů přispívajících k tomu, že se druh zařadil na seznam kriticky ohrožených taxonů, kterým hrozí v ČR vyhynutí. Drastický úbytek populací je však v první řadě spojený s poklesem pastvy a zánikem vhodných biotopů, podobně jako u výše popsaného vstavače kukačky (obr. 9, 11 a na 2. str. obálky). Poslední lokality hořečků jsou dnes vzájemně izolované, i když se paradoxně nacházejí v jednom údolí. Ještě před několika desítkami let se krajinou pohybovala stáda ovcí v pastvinu a bylo tedy poměrně snadné, aby se přenesla semena hořečků na nové lokality – v jedné hrsti čerstvě ostříhané ovčí vlny najdeme běžně několik desítek až stovek semen mnoha druhů rostlin. Tento mechanismus epizoochorie ustal s útlumem pastevevství v beskydské krajině.

Štěrkové náplavy

V Beskydech a Podbeskydích se stále můžeme setkat s pozůstatky fenoménu divočících štěrkonosných toků. V důsledku regulací přišly karpatské toky za posledních 170 let minimálně o 3 600 ha rozlohy náplavů, a současný stav v České republice tak představuje pouze 1 % toho původního. Co to znamená pro některé náplavové speciality? Najdeme je ještě někde?

● Židovíník německý

Židovíník německý (*Myricaria germanica*) je keř vázaný na aktivní štěrkové a štěrko-pískové náplavy horských a podhorských toků. Dnes je z přirozených stanovišť doložen už jen z Morávky (pouze národní přírodní památka Skalická Morávka), Bečvy a Kněhýňského potoka (jediná recentní lokalita v CHKO Beskydy, obr. 12). Stávající populace v dnešní NPP Skalická Morávka není původní, byla reintrodukována z kultury *ex situ*, jež byla vypěstována z keřů, které na lokalitě dříve přirozeně rostly. Důvodem pěstování druhu *ex situ* bylo přímé ohrožení úpravami toku počátkem 90. let. Před poslední většinou povodní v r. 2010 tady populace židovíníku čítala zhruba 70 vzrostlých jedinců a desítky spontánně vzniklých semenáčků. Od té doby na Morávce k větší disturbanci nedošlo. Na dříve otevřených náplavech s mozaikou bylinné a keřové vegetace je dnes zapojena olšina, koryto se i v NPP Skalická Morávka zahlubuje a řeka se zakusuje do podloží podobně jako níže po proudu v PP Profil Morávky. Rostliny židovíníku se dají spočítat na prstech jedné ruky.

Neúspěšný pokus o reintrodukcii proběhl i na řece Olši a jejím přítoku Kopytná. Dále bylo v r. 2001 vysazeno asi 50 semenáčků židovíníku na náplav vytvořený v rámci

revitalizace řečiště a nivy horského štěrkonosného toku Kněhyně v obci Prostřední Bečva. Hrazení v horní části toku nad revitalizací však omezuje transport štěrku a obnovu iniciálních stadií náplavů, ty se zazemňují a židovíník začíná být i zde na pokraji své existence. V r. 2018 bylo na lokalitě napočítáno 8 polykormonů.

V minulosti židovíník běžně rostl na náplavech mnohých řek a potoků v Radhošských Beskydech, Středním Pobečví, Beskydském podhůří a Ostravské pánvi. Poslední záznamy z dalších toků pocházejí z přelomu 19. a 20. století. Změny v geomorfologii toků zapříčiněné úpravami koryt neumožňují dostatečný vznik iniciálních stadií štěrkových náplavů, která jsou nezbytná pro počáteční vývoj druhu. Je zřejmé, že na území naší republiky došlo vlivem rozsáhlých úprav k likvidaci vhodných stanovišť v celém jeho areálu. Spolu s židovíníkem přicházíme i o vegetaci asociace *Salici purpureae-Myricarietum germanicae*, pro kterou je druh diagnostický.

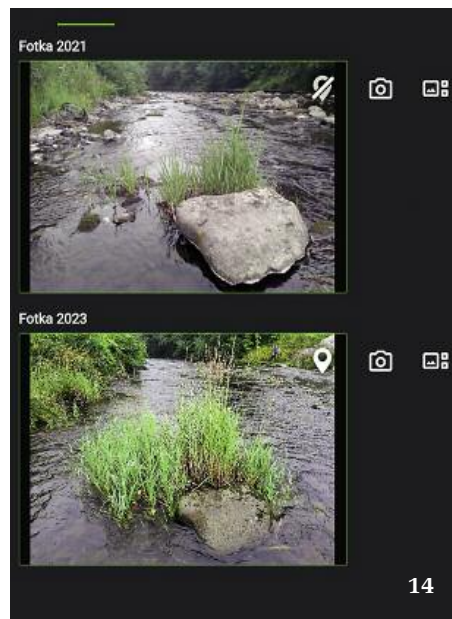
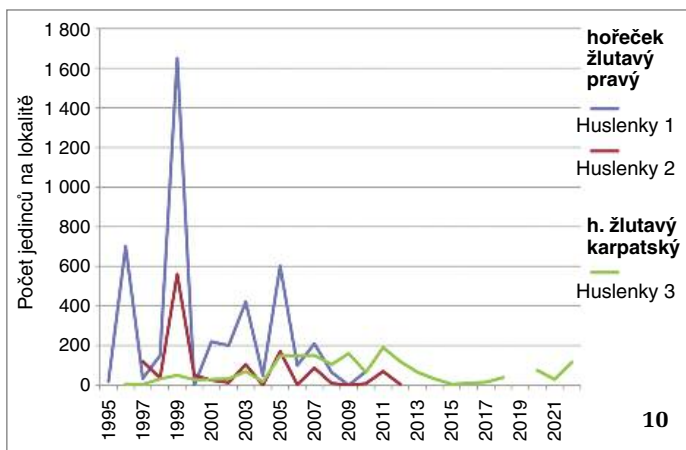
● Třtina pobřežní

Jde o vytrvalou výběžkatou travu, která je stejně jako židovíník vázána na nezapojené štěrkové říční náplavy. Osud třtiny pobřežní

7 Letní forma hořečku žlutavého – hořeček žlutavý pravý (*Gentianella lutescens* subsp. *lutescens*) kvete v červnu na posledních dvou horských nízkostebelných loukách, v druhově bohaté vegetaci. Foto A. Honc

8 Podzimní forma druhu hořeček žlutavý karpatský (*G. lutescens* subsp. *carpatica*) má velmi variabilní vzhled. Zahrnuje od několikacentimetrových rostlin s jedním květem až po více než půlmetrové s desítkami květů. Průměrná výška je přitom zhruba 35 cm. Typické je, že v případě poškození při časném kosení nebo skosnutí dobyt看 mladé rostliny dobře regenerují a lodyha se rozvětví.

9 Časné kosení lokality hořečku žlutavého karpatského do poloviny června by mělo přispět ke snížení konkurenceschopnosti dalších rostlin a k úspěšnému klíčení hořečku po vysemenění. S odchodem původního vlastníka ustalo na lokalitě přepásání malým stádem ovcí, narušování drnu je jen nedostatečně nahrazováno ručním vyhrabáváním hráběmi. To však efekt ovčích kopýtek nenahradí.

10 Početnosti hořečku žlutavého pravého a h. žlutavého karpatského na třech posledních lokalitách. Pro hořečky je typická meziroční fluktuace početnosti kvetoucích rostlin s výraznými vzestupy a propady. Orig. M. Popelářová

11 Přestože se od 90. let 20. století do Beskyd znovu vrátilo několik velkých stád ovcí, v krajině jednoznačně převažují malé skupiny čítající kolem 10 kusů. Spásají pouze nejbližší luční porosty kolem obydlení, na vzdálenější se již nepřesouvají. Ustal tím i efekt epizoochorie – přenosu diaspor ve vlně ovcí, který zřejmě hrál v šíření pastviných druhů rostlin v krajině velmi významnou roli.

12 Ustupující populace židovíníku německého (*Myricaria germanica*) na hraně již zazemněného a zarostlého náplavu na Kněhyňském potoce, kde byla v letech 2003–04 revitalizována a rozšířena část řečiště. V současnosti se však šterky neobnovují a hlavní koryto potoka se opět zahlubuje. Foto V. Kalníková

13 Porost třtiny pobřežní (*Calamagrostis pseudophragmites*) na Bílé Ostravici. Foto V. Kalníková

14 I když třtina pobřežní roste na málo příznivém stanovišti – přímo v korytě toku – prospívá! Stanoviště je natolik extrémní, že ho ostatní druhy nezvládají. Ukázka z formuláře aplikace pro terénní monitorování, kde dohledávání jednotlivých populací značně usnadnily srovnávací fotografické záznamy. Foto K. Chytrý

(*Calamagrostis pseudophragmites*) je tak podobný, i když k úbytku stanovišť a populací dochází pomaleji. Roste především v Moravskoslezských Beskydech a Podbeskydské pahorkatině. V současnosti ji známe už jen z Morávky, Olše, Ostravice, Bílé Ostravice a jejího přítoku Smradlavé. Recentně byla jedna populace uváděna z Rožnovské Bečvy, několik let se ji ale nedaří ověřit. Stejně tak to vypadá, že jsme přišli o populace z Lomné a Kopytné, přítoků Olše.

V letech 2019 a 2021 proběhl monitoring třtiny pobřežní na všech vodních tocích severní části Moravskoslezských Beskyd a Podbeskydské pahorkatiny. Šlo o první takto komplexní průzkum na našem území. V r. 2023 jsme ho zopakovali pouze na Ostravici a Bílé Ostravici.

Z předběžných výsledků sledování během posledních let je zřejmé, že z větších toků třtina prospívá jen na Olši, která je jedinou beskydskou řekou bez přehradní nádrže a současně s fungujícími erozně-akumulačními procesy. Na řece Morávce je vývoj populací dynamičtější. Po povodni v r. 2010 sice divočící Morávka vytvořila mnoho nových náplavů, ty však bez dalšího narušování vodním proudem zarostly olší a světlomilná třtina pobřežní z mnoha lokalit zmizela. Obdobně je na Ostravici výskyt třtiny soustředěn již téměř výhradně na horní část toku, nad přehradou, dále po proudu postupně ubývá a populace od Frýdku-Místku níže vymizely úplně. Ze

Smradlavé je třtina udávaná pouze od Maxovy nádrže, jinde na toku ale již vhodný biotop nenašla. Na Bílé Ostravici se naopak vyskytuje téměř souvisle na březích a drobných náplavech zhruba od středu obce Bílá až po soutok s Černou Ostravicí a počet populací a velikost stávajících rost (obr. 13). Vzhledem k několikaleté absenci povodňových vod (a nízkých jarních průtoků při tání sněhu) rostou aktuální populace na značně zazemněných náplavech se zapojenou vegetací, kde nechybějí ani expanzní nebo invazní druhy. Velmi často pak roste a dokonce prosperuje netypicky ve spárách betonového opevnění břehů, v kamenných záhozech nebo zaklíněna mezi kameny přímo v korytě toku (obr. 14). Důvod je prostý, v těchto mezerách není další prostor pro konkurenci.

Pro ochranu druhu a společenstva, které vytváří (asociace *Tussilagini farfarae-Calamagrostietum pseudophragmitae*), je nezbytné zachování nebo obnovení dynamiky šterkonosných toků, což v současné době zní jako stěžejní naplnitelný sen. Vedle technických úprav říčních koryt má významný vliv na populace třtiny pobřežní jak odtěžování šterkových lavic, tak eutrofizace toků a konkurence expanzních, invazních a sukcesně úspěšnějších druhů.

Horské bezlesí

Od poloviny 18. století, kdy se v Beskydech zvýšil zájem o využívání dřeva pro hutě, dochází k opětovnému velkoplošnému

zalesňování a potlačení salašnictví. Les pokrývá i většinu vrcholů a hřebenů, bezlesí v montánním stupni se tu stalo vzácným.

● Vratička mnohoklaná

Že nás má flóra Beskyd pořad čím překvapit, jsme se přesvědčili při nálezu vratičky mnohoklané (*Botrychium multifidum*, viz obr. 15). Objevena byla po více než 110 letech na sjezdovce západně od vrchu Rade-gast v Radhošských Beskydech. Na severně orientovaném svahu roste ve vegetaci řídkého krátkostébelného vyfoukávaného trávníku kostřavy vláskovité (*Festuca filiformis*) spolu s druhy, jako jsou např. plavuň vidlačka (*Lycopodium clavatum*), kociánek dvoudomý (*Antennaria dioica*), brusnice borůvka (*Vaccinium myrtillus*) či b. brusinka (*V. vitis-idaea*).

Vratička mnohoklaná je zaznamenávána jen v nízkém počtu jedinců, naposledy v r. 2022. Historicky ji z této lokality doložil Josef Podpěra (1906). Nejmladší dosud známý záznam vratičky z Beskyd náleží Bohumilu Válkovi (1953). Můžeme se s ní setkat vzácně ještě v Jeseníkách, Krkonoších a na Šumavě.

● Plavuník cypřiškovitý

Nepřehlédnutelným taxonem horského bezlesí Moravskoslezských Beskyd je poněkud tajemný rod plavuník (*Diphasiastrum*). Herbářové doklady o existenci plavuníků v Beskydech jsou datovány od přelomu 19. a 20. století do 60. let minulého století, poté nastává zhruba třicetiletá časová odmlka a plavuníky se znovu dostávají na scénu až od 90. let (viz také Živa 2009, 6: 251–253). Aktuálně v Beskydech známe asi desítku lokalit s výskytem jednoho i více druhů plavuníků společně – p. ploštělého (*D. complanatum*), p. Zeillerova (*D. xzeilleri*), p. alpínského (*D. alpinum*) a nově také nejvzácnějšího p. cypřiškovitého (*D. tristachyum*, obr. 16). Stanovištěm nejčastějšího z nich, p. ploštělého, jsou především okraje lesních cest v nejvyšších polohách hor, které však více či méně rychle podléhají sukcesi. Náročnější a vzácnější taxony rostou spíše na sjezdovkách, recentně pouze na hřebeni Radhoště. Extenzivně využívané nebo čerstvě opuštěné (ale udržované – kosené) sjezdovky s rozvolněnou mechovo-keříčkovou vegetací poskytují plavuníkům ideální podmínky. Ve vegetaci podobající se „tundře“ dominuje mech ploník ztenčený (*Polytrichastrum formosum*), brusnice borůvka a lišejníky rodu dutohlávka (*Cladonia* sp.). Typická je přítomnost dalších mykorrhizních rostlin, jako jsou vranec jedlový (*Huperzia selago*), plavuň vidlačka a hruštička menší (*Pyrola minor*). Plavuník cypřiškovitý nebyl, na rozdíl od dalších zástupců rodu plavuník, historicky v Beskydech doložený. Aktuálně tento druh roste na dvou sjezdovkách na Radhošti v nadmořské výšce kolem 1 000 m.

Acidofilní stanoviště

Podloží Moravskoslezských Beskyd je godulský flyš, kterému chybějí vápnité vložky. V této oblasti nejde minerálně chudá stanoviště, jako jsou různé typy rašelinných mokřadů a prameniště, nebo horské a podmaččené smrčiny.

● Zdrojovka hladkosemenná

Z naší karpatské oblasti se pouze v Beskydech vyskytuje drobná mokřadní rostlina zdrojovka hladkosemenná (*Montia fonta-*

15

16

15 Vratička mnohoklaná (*Botrychium multifidum*) roste na severně orientované sjezdovce ve vegetaci řídkého krátkostébelného vyfoukávaného trávníku.

Foto A. Honc

16 Plavuník cypřiškovitý (*Diphasiastrum tristachyum*) ve společnosti s plavuní vidlačkou (*Lycopodium clavatum*) na sjezdovce na hřebeni Radhoště. Snímky M. Popelářové, pokud není uvedeno jinak

na). Až do r. 2006 byla v Beskydech považována za neznámou. Ze 6 lokalit, které byly v r. 2019 monitorovány, se udržela jen na čtyřech (Horní Lomná, Krásná, Čeladná a Trojanovice), v posledních dvou letech k nim však přibýly nové lokality ve Starých Hamrech a v Čeladné.

Zdrojovka je v ČR vázaná na luční prameniště, okolí pramenných stružek a podmaččená narušovaná stanoviště hor a chladnějšího podhůří (asociace *Philonotido fontanae-Montietum rivularis*). Doprovázejí ji druhy jako např. ostřice řídkoklasá (*Carex remota*), bezosetka štetinovitá (*Isolepis setacea*), ptačinec mokřadní (*Stellaria alsine*), rozrazil potoční (*Veronica beccabunga*) nebo mech vlahovka drnatá (*Philonotis caespitosa*). Příčinami ústupu zdrojovky

jsou změny vodního režimu, eutrofizace, upouštění od hospodaření a sukcese vegetace, která je těmito faktory často podpořena. Její ochrana není jednoduchá. Na většině lokalit v Beskydech roste na okrajích extenzivně využívaných lesních cest, kde většinu roku protéká pramenná voda. Ohrozit ji tak mohou na jedné straně úpravy a příliš intenzivní využívání, včetně zpevnění lesních cest, na druhé straně úplný konec jejich používání a sukcese, která by následovala.

● Jednokvíték velevkvětý

Drobný jednokvíték velevkvětý (*Moneses uniflora*) lze uvést jako příklad druhu, který je sice vzácný, ale jistě i dost přehlížený. Jeho recentní nálezy jsou ojedinělé a víceméně náhodné. V současnosti se pro jednokvíték uvádí v Beskydech okolo 10 lokalit, všechny z větších nadmořských výšek – z Velkých Karlovic, Huslenek, Bílé, Starých Hamrů a Prostřední Bečvy. V minulosti byl zmiňován i z nižších poloh podhůří Beskyd – z okolí Rožnova, Valašského Meziříčí, Vsetína nebo Staříče či Skalice u Frýdku-Místku.

Jde o druh vlhkých a stinných jehličnatých lesů, přirozených i kulturních. Nejvýznamnější makrolokalita jednokvítka představuje údolí Černé Ostravice a Smradlavé, kde bývá opakovaně nalézán na více místech. Jeho výskyt a početnost ale značně kolísají i zde, jak ukázalo intenzivní monitorování z posledních let. Hlavním důvodem absence druhu na lokalitách byl rozpad, prosvětlení a/nebo přeměna vzrostlých smrkových porostů a následné zapojení bylinného patra světlomilnými a konkurenčně silnými druhy, jako jsou třtina rákosovitá (*C. arundinacea*) nebo ostružiníky (*Rubus* spp.).

Údržba lokalit nebo hospodaření?

Všechny populace kriticky ohrožených druhů rostlin se snažíme v průběhu let sledovat, a kde je potřeba, tam zavádíme efektivnější způsoby „údržby“. Mizení a objevení se nových druhů rostlin přirozeně souvisí s vývojem naší krajiny. Naše snahy o managementové simulace „tradičního“ hospodaření neboli „údržba lokalit“ jsou na jednu stranu chválehodné, veškeré úsilí bez zasazení do rámce vývoje krajiny nás však odsuzuje k pesimismu a ztrátě motivace. Myšlenka to jistě není objevná, přesto má smysl si ji znovu připomínat. Retrospektivní pohled také pomáhá lépe pochopit v čase i prostoru každý jednotlivý druh (odkud a kam asi jde). Přestože se tradičně ochrana přírody stále silně upíná k péči o dílčí druhy, je nezbytné, abychom stejné úsilí vynakládali na plošné změny v zemědělské krajině a na podporu drobných a středních hospodářů, kteří daleko efektivněji přispívají k větší rozmanitosti stanovišť.

Část prezentovaných dat pochází z projektu *Monitoringu a mapování Agency ochrany přírody a krajiny ČR (CZ.05.4.27/0.0/0.0/17_078/0005239), spolufinancovaného Evropskou unií – Evropským fondem pro regionální rozvoj.*

Použitou literaturu uvádíme na webové stránce Živy. K dalšímu čtení např. seriál v Živě 2013, 2, 4 a 5; 2014, 1–4.